

€ 2,75

2003-3

JAARGANG 14 NUMMER 3 SEPTEMBER 2003

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- Zorgen over monumenten
- Poëzie in bedrijfsreclame: de Gebrs.Boot
- Bollenstreek waarheen?
- Stielz-monument: Cruquius

Colofon

Stielz Jaargang 14 (2003) Nummer 3.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariatsadres Stiel

Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaar-abonnement op Stielz kost minimaal € 10 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50. Losse nummers € 2,75.

Internetadres Stiel

www.industrieel-erfgoed.nl/stiel (Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk

Donna Smith

Lay-out

Christine van der Ven, Leiden

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@freeler.nl
Joop Gijsman is oud-ondernemer en secretaris/penningmeester van Stiel.
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende

Leidse bedrijven

Dieben BV Beheersmij.

Djoser BV

Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs. F. Sengers (voorzitter), J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers.

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL

Het vorige nummer van Stielz stond in het teken van een veelvuldig afscheid, de aflevering van nu staat voor continuïteit en verdere uitbouw van wat tot op heden is bereikt. In het recente verleden was de taak van Stiel vooral ook de strijd voor het behoud van karakteristiek industrieel erfgoed in Leiden en omstreken. Die strijd is bepaald niet zonder succes gebleven. In de toekomst zal de taak van Stiel vooral gericht zijn op het volgen van wat er gebeurt met het erfgoed, dat reeds de gemeentelijke of de rijksmonumentenlijst heeft bereikt. Dat is geen overbodige weelde, zo is komen vast te staan. Er is heel weinig transparantie in de Leidse monumentensector, het duurt dikwijls erg lang (kijk naar de Meelfabriek) en vaak werken instanties langs elkaar heen.

Voorbeelden zijn er te over. Neem bij voorbeeld de status van het Van Wijk-complex. Daarover is heel lang onzekerheid geweest. Nu blijkt dat het een rijksmonument is, maar er is wel een nieuwe waardestelling nodig volgens de rijksdienst voor de monumentenzorg omdat er eerder een fout is gemaakt. Het complex is dus beschermd maar voor hoelang? Opnieuw onzekerheid dus.

Stiel zal nu en later steeds weer proberen helderheid te brengen op dit terrein. Voor dat streven heeft ook de gemeente Leiden belangstelling, getuige de totstandkoming van een informeel halfjaarlijks overleg tussen vertegenwoordigers van Stiel en ambtenaren van de gemeente, die zich met monumentenkwesties bezig houden. Dat is een hoopgevend signaal.

Verder zal Stielz aandacht blijven geven aan de geschiedenis van werkend Leiden, onder andere door gesprekken met mensen, die in het verleden de werkvloer bevolkten. Daarmee nadert Stielz het werkterrein van andere historische verenigingen in het Leidse. Wellicht kan dat ooit leiden tot één periodiek, waarin alle historische clubs in Leiden samenwerken. Een wens ook van mijn voorganger Eric Jan Weterings, die in dit nummer aan het woord komt.

Wibo Burgers

Omslagfoto: de Meelfabriek in zonniger tijden. Foto Joop Gijsman.

INHOUD

3

Zorgen over monumenten

5

Poëzie in bedrijfsreclame: de Gebrs.Boot

7

Afscheid van Eric Jan Weterings

8

Stielz Monument: de Cruquius

10

Industrieel erfgoed op Internet/
Reizende tentoonstelling wederopbouw 1940-1965

11

Wat wordt er van de bollenstreek?

12

Stielzaken.

13

Reclameboek bedrijfsleven voor Indië

ZORGEN OVER MONUMENTEN

Stiel maakt zich zorgen over een aantal belangrijke industriële rijksmonumenten in Leiden en de regio. Daarbij gaat het allereerst om de meelfabriek die verloedert. Verder is de toekomst van de kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-Rijndijk onzeker. Onduidelijkheid bestaat er over de status van de wollenstoffenfabriek Van Wijk. Over de Leidse watertoren is al lang niet meer wat gehoord. Goed nieuws is er eigenlijk alleen over de vroegere fabriek van Scheltema. Een overzicht van de stand van zaken aan het Leidse monumentenfront.'

De Leidse meelfabriek, industrieel (rijks)monument van formaat in de binnenstad, is in verval geraakt. Wanneer er niet spoedig wat gebeurt, worden de risico's op schade voor de kolos onverantwoord groot. De bliksemafleider van de hoogste toren is verdwenen, brandblussers ontbreken en iedereen kan er, zo te zien, gemakkelijk in en uit. Wanneer de Stichting Leidse Studentenhuisvesting (SLS), mede-eigenaar van het pand, niet spoedig wat doet, komen er ernstige problemen. Al tijden waarschuwt Stiel voor de verpaupering van de fabriek, sinds twee en een half jaar rijksmonument. Intussen staat de fabriek al bijna vijftien jaar leeg en nog steeds ligt er geen plan op tafel. Stiel-voorzitter Fred Sengers zei over deze situatie onlangs: "Zo ga je niet met een monument om. Het meest basale onderhoud wordt niet uitgevoerd. Het gebouw is niet langer wind- en waterdicht. Kwaadwilligen kunnen zich gemakkelijk toegang verschaffen. Ik begrijp dat de SLS geen grootscheeps

onderhoud verricht zolang niet duidelijk is wat er met het gebouw gebeurt. We hadden echter goede hoop dat de toestand zou veranderen toen de SLS mede-eigenaar werd. De SLS heeft een goede naam op te houden, maar nu zijn we niettemin teleurgesteld."

In een reactie op deze uitlatingen heeft een woordvoerder van de SLS meegedeeld dat wel enig onderhoud aan de Meelfabriek wordt verricht. Een aantal ruiten is gerepareerd en er is iets gedaan aan de lekkage. Het kantoorgedeelte van het gebouw is helemaal afgesloten en wind- en waterdicht. Ook zijn er steeds oppassers, die ongenode bezoekers moeten weren. Meelproducent Meneba verliet het complex in 1988. De Zwitserse architect Peter Zumthor is een plan aan het maken voor de meelfabriek. Dat zal in de laatste kwartaal van dit jaar gepresenteerd worden, zo is onlangs meegedeeld. Maar de presentatie van het masterplan ligt zeker al een jaar achter

Meelfabriek De Sleutels

op het aanvankelijke schema. Het plan moet voorzien in de totstandkoming van onder meer appartementen, een hotel, een grandcafé en een kinderdagverblijf.

Nieuw Werklust

Een situatie als bij de Leidse meelfabriek doet zich tot op zekere hoogte voor bij de kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-Rijndijk. In de zomer van 2000 leek het gedaan met deze negentiende-eeuwse fabriek, gelegen aan het water van de Oude Rijn. Mede dankzij de inspanningen van Stiel kon de gemeenteraad van Rijnwoude overtuigd worden van het belang van behoud van dit industriële complex. De gemeenteraad gaf een positief advies af voor plaatsing van het complex op de rijksmonumentenlijst. De gemeente ging daarbij vooral ook uit van een toen nog gunstig ogend perspectief voor hergebruik.

Er waren plannen om de fabriek te verbouwen tot kantooraccommodatie. Maar het economisch tij liep terug en daarmee verdween het toekomstperspectief voor deze oude fabriek. Aan het begin van dit jaar besloten de eigenaren, de gebroeders Blanken, de gemeente Rijnwoude en de Kamer van Koophandel tot een haalbaarheidsonderzoek voor hergebruik van het fabriekscapex. Natuurlijk is er niets tegen zo'n onderzoek. Alleen vervalt intussen de fabriek verder. De conclusie is duidelijk: de toekomst voor Nieuw Werklust is zeer onzeker.

Van Wijk-complex

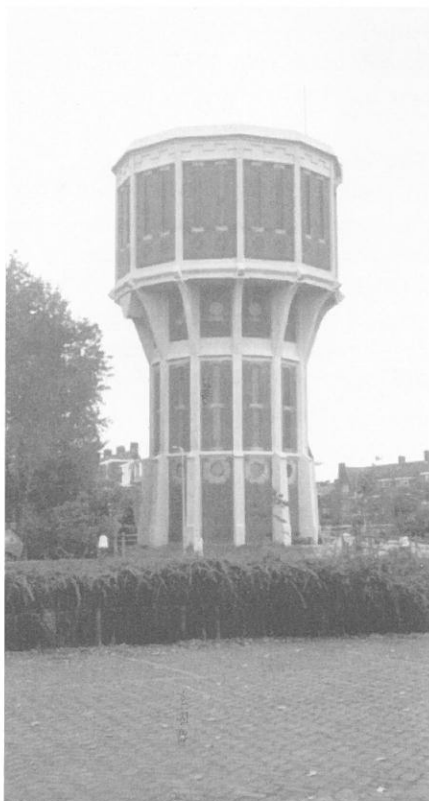
De status van het Van Wijk-complex aan de Hogewoerd was onduidelijk. Het complex blijkt niet voor te komen op de monumentenlijst van de gemeente Leiden. Bij navraag bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg is komen vast te staan dat het gehele complex, zelfs het nieuwe deel aan het Levendaal, is beschermd. Dat laatste wordt door de dienst gezien als een fout. Vandaar dat een nieuw waardestelling moet worden gemaakt. Ook het torentje (dat volgens een opeens opgedoken plan appartementen zou gaan huisvesten) zal opnieuw worden beoordeeld. Weliswaar is het complex nu als rijksmonument beschermd, maar doordat er een nieuwe beoordeling komt is er andermaal onzekerheid.

Van de watertoren (ook rijksmonument) is al lang niets meer vernomen. Eerst

Van Wijk-complex (archieffoto)

zou er een museum in komen, maar dat plan werd al snel als te kostbaar afgeblazen. Vervolgens werd een plan voor een flink aantal appartementen in de toren gelanceerd, waartegen Stiel bezwaren maakte vooral ook vanwege het aantal appartementen. Nu staat er al tijden een hek om dit rijksmonument omdat er stenen uit de top van de toren kunnen vallen. Een krantenbericht meldt dat er nu een nieuw initiatief is, maar wat wanneer en waar wordt niet vermeld.

Leidse watertoren (archieffoto)

Noordman

Onze organisatie heeft bezwaren gemaakt tegen het Masterplan voor de locatie Noordman aan de Haagweg. Stiel heeft problemen met de sfeer in de nieuwbouwplannen, met het afbreken van de directeurswoning, met de positie van de molen De Heesterboom. De gemeente heeft vergunning verleend voor het demonteren van een van de loodsen met als voorwaarde dat deze binnen vijf jaar weer wordt opgericht op de locatie volgens het masterplan dan wel op de oorspronkelijke plaats.

Intussen is duidelijk geworden dat er een notitie komt over de inspraak betreffende het masterplan, met een reactie van het Leidse gemeentebestuur. Vervolgens wordt het plan opnieuw ter inzage gelegd. Het Hoogheemraadschap van Rijnland heeft intussen vergunning verleend voor een damwand anderhalve meter het water in en het verplaatsen van woonboten. Ook daartegen zijn veel bezwaren binnengekomen vooral tegen het versmallen van het water daar.

Peperbus

Geen nieuws over de gewenste restauratie en verplaatsing van de zogeheten Peperbus naar een plek in de stad. De vroegere transformatorzuil is het eigendom is van de NUON. In de opvatting van de gemeente is het object geen monument en dat zal het ook niet snel worden omdat de gemeente geen verplaatsbare objec-

ten (zoals schepen) op de gemeentelijke monumentenlijst wil plaatsen. Extra middelen zijn niet beschikbaar. Als de NUON bereid is zelf de restauratie en het toekomstig onderhoud te betalen, dan zou de gemeente mogelijk de herplaatsing kunnen regelen.

Tot slot een positief geluid over de vroegere fabriek van wollen dekens v/h Scheltema Jzn., textielbolwerk van de negentiende eeuw. Aan het eind van de jaren negentig kwam dit complex op de gemeentelijke monumentenlijst en nadien kocht de gemeente het ten behoeve van het stedelijk museum De Lakenhal. Het is de bedoeling dat het gerestaureerde gebouw het tijdelijk centrum zal worden voor de viering van het Rembrandt-jaar in 2006. De werkzaamheden aan het complex zijn enige tijd geleden begonnen. Het dak wordt hersteld, het vloerhout vervangen, het metselwerk hersteld en het voegwerk gedaan.

De Leidse Peperbus

de Muze over Bedrijf & Techniek

POËZIE IN BEDRIJFSRECLAME:

DE GEBROEDERS BOOT

Van dichten word je zelden rijk, althans niet in Nederland. Een aantal dichters heeft het wel geprobeerd door hun dichtader te gebruiken bij werk als copywriter van reclameteksten. Elsschot schreef reclameteksten voor zijn publiciteitsbureau, de vijftigers verzonden reclameslogans en iemand als Dimitri Frenkel Frank is de bedenker van onze 'kaas uit het vuistje'. Zelfs Cees Nooteboom werkte voor de reclame. En dichterbij huis liet een zekere Leo Lens zien dat er voor poëzie een plaats kan zijn in de reclame: hij dichtte voor de Leidse scheepswerf van de Gebroeders Boot.

Het Leidse Gemeentearchief herbergt de restanten van het archief van de N.V. Scheepsbouw- en reparatiewerf 'De Hoop' v/h Gebrs. Boot, eens een bloeiend bedrijf aan de Zijloever. In een van de dozen vond ik een reclamevouwblad: geel en paars, met rode kaders. Niet echt iets wat we nu onder stijlvol drukwerk verstaan.

De voorkant laat zien dat het om een folder van de scheepswerf van de gebroeders Boot te Leiden gaat. Op de achterkant staat een foto van een fraai binnenvaartschip, met daaronder kort iets over de werf: 'Opgericht 1877. Vak-kundig adres voor het bouwen van Vaartuigen voor de binnenvaart, de vissch-rij, de Rijnvaart en de kleine kustvaart. Sinds het jaar van oprichting reeds ruim 1300 nieuwe vaartuigen afgeleverd. Tevens speciaal ingericht voor HELLINGEN en SCHOONMAKEN, alsmede voor het REPAREEREN, zoowel van schepen als van werktuigen en motoren.' Aan de spelling te zien moet de folder zijn gedrukt vóór 1954.

Snelle service

Binnen in de folder vindt de lezer nog meer aanprijzende teksten. De werf spreekt de heren binnenschippers toe:

Mogen wij U hiermede er nog eens beleefd aan herinneren dat onze werf, naast nieuwbouw, eveneens uitstekend ingericht is tot het uitvoeren van alle voorkomende reparatiewerkzaamheden?

Op onze dwarshelling kan IEDER schip dat Leiden of omgeving bereiken kan, gehellingd worden; geen schip dat zich te

Leiden of omgeving bevindt behoeft dus om schoon te maken of te repareren naar een andere werf te vertrekken.

Ook kan bij ons IEDERE reparatie verricht worden: ijzerwerk, houtwerk, schilderwerk, werktuigen, motoren etc. etc., onze daarvoor modern geoutilleerde werkplaatsen staan U ten dienste. In het verlengen van schepen evenals het inplaatsen en de levering van motoren zijn wij gespecialiseerd als niemand anders. Voor snelle schroef- en roerreparaties is bovendien een hijskraan beschikbaar tot een gewicht van 15 Ton.

Wij garandeeren bij UITERST CONCUR-REERENDE prijzen PRIMA werk, terwijl U voorts van een VLUGGE bediening overtuigd kunt zijn.

De hoofdletters moeten de lezers ervan doordringen: *elk* schip kan voor *iedere* reparatie bij deze werf terecht, tegen *lage* prijzen voor *prima* werk en *snelle* service. Wat wil een binnenschipper nog meer?

Maar proza alleen is niet voldoende, meende de maker van de folder, en dus wordt de lezer ook nog verast met een gedicht:

REPARATIES, KLEIN EN GROOT,
ÉÉN ADRES: GEBROEDERS BOOT.

BOOT bood aan de Binnenschippers
Járen trouw zijn diensten aan;
BOOT mocht zich een naam verwerven
Die steeds goed bekend zal staan.

Bij een groote reparatie,
Die GOEDKOOP ÉN GOED moet zijn,
Weet BOOT zóó "het lek te stoppen"
Dat de schipper zegt: 't is fijn!

Bij de kleinste averijties
Staat BOOT ook DIRECT gereed,
En hij weet je schuit VOORDEELIG
Te herstellen, eer je 't weet.

BOOT werd BOOT door zijn ervaring;
Daarom zal voor groot en klein
BOOT de BESTE en GOEDKOOPSTE
Werk voor reparaties zijn.

Binnenschippers! dus voor álle
Reparaties, klein of groot,
Niet vergeten, goed onthouden:
ÉÉN ADRES: GEBROEDERS BOOT.

Leo Lens

Hier staat hetzelfde, maar nu op rijm. Soms prettig ritmisch: 'Niet vergeten, goed onthouden'. Het wordt evenwel geen subtiel fictie of hoogstaande literatuur, hoewel de dichter zich keurig

REPARATIES, KLEIN EN GROOT,
ÉÉN ADRES: GEBROEDERS BOOT.

BOOT bood, aan de Binnenschippers
Járen trouw zijn diensten aan;
BOOT mocht zich een naam verwerven
Die steeds goed bekend zal staan.

Bij een groote reparatie,
Die GOEDKOOP ÉN GOED moet zijn,
Weet BOOT zóó „het lek te stoppen”
Dat de schipper zegt: 't is fijn!

Bij de kleinste averijties
Staat BOOT ook DIRECT gereed,
En hij weet je schuit VOORDEELIG
Te herstellen, eer je 't weet.

BOOT werd BOOT door zijn ervaring;
Daarom zal voor groot en klein
BOOT de BESTE en GOEDKOOPSTE
Werk voor reparaties zijn.

Binnenschippers! dus voor álle
Reparaties, klein of groot,
Niet vergeten, goed onthouden:
ÉÉN ADRES: GEBROEDERS BOOT.

Leo Lens

aan het rijmschema houdt: in elk couplet rijmen de tweede en de vierde regel op elkaar. Dichtvorm én lay-out (hoofdletters, met de accenten) proberen de lezers van de boodschap te doordringen en vooral: de boodschap te laten onthouden. Misschien dat de dichter daarin

ook slaagde, dat vertelt het archief niet. De slogan 'Reparaties, klein of groot, één adres: Gebroeders Boot' mist echter ontegenzeggelijk de puntigheid van reclameteksten als 'Vakmanschap is meesterschap', 'Met melk meer mans' of 'Heerlijk, helder, Heineken'. Maar dat de dichter zijn best op dit gedicht heeft gedaan, zou ik niet durven ontkennen. Of Leo Lens meer dichtte dan deze poëzie, weet ik niet. Over hem ben ik niets te weten gekomen. Het gedicht moet in elk geval niet alleen vóór 1954, maar ook na 1947 geschreven zijn. De Gebroeders Boot zijn, gezien de naam van de werf die de folder vermeldt, op dat moment namelijk al historie: v/h Gebroeders Boot. In 1947 stond er nog slechts één directeur aan het roer: Pieter Boot.

Eenmaal, andermaal...

De werf bestond - onder een andere naam - dan al sinds 1877, maar was in 1903 failliet gegaan. De Gebroeders Boot kochten daarna de inventaris en gingen aan de slag aan de oevers van de Zijl, met redelijk succes. Er was voldoende vraag naar schepen. De werf bouwde talloze loggers, kotters en trawlers, zoals de Cape Dauphin, een Cana-

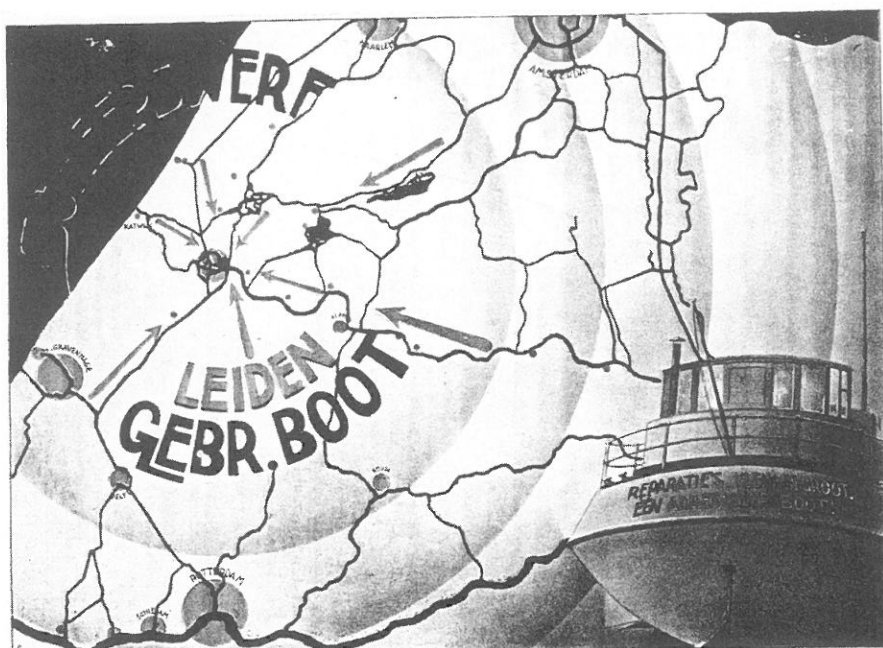
dese motortrawler van ruim 36 meter lang, die op 20 maart 1963 in de Zijl te water werd gelaten.

Het bleef evenwel niet zo voorspoedig gaan. Pieter Boot overleed in 1963. De aandelen kwamen vervolgens in 1965 grotendeels terecht bij de NV Scheepshelling Maatschappij Scheveningen en in de jaren zeventig had de nationale recessie in de scheepsbouw ook gevolgen voor de Leidse werf. In 1979 ging het Scheveningse moederbedrijf failliet en sleepte het Leidse bedrijf in zijn val mee. Nog een kort periode ging de helft van de 22 overgebleven werknemers door met de fabricage van straalbuizen voor schepen, maar in 1980 kwam de failliete boedel van scheepswerf Boot toch onder de veilinghamer. Alles: van een torendraaikraan van 12 m hoogte tot het koffiezetapparaat uit de kantine, zo berichtte het *Leidsch Dagblad* op 17 april 1980.

De gemeente Leiden kocht de grond van de werf en er werden woningen gebouwd. Wie nu langs de Zijldijk wandelt, kan aan niets meer zien dat hier honderden schepen aan hun maidentrip zijn begonnen.

Korrie Korevaart

*Leo Lens prentoon van
Gerard van Vel*

Logo van de Gebr. Boot.

AFSCHIED VAN ERIC-JAN WETERINGS:

'REDACTEUR-GENERAAL' VAN STIELZ

Bijna twaalf jaar heeft hij de scepter gezwaaid over Stielz, het blad van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden(Stiel). Nu is het genoeg geweest. Eric- Jan Weterings(43), van beroep journalist, houdt het voor gezien. Een gesprek met de scheidende 'redacteur-generaal' van Stielz, de bijnaam die de vroegere voorzitter Henk Budel voor hem bedacht, over het maken van een blad voor een Leidse actieclub.

Eric-Jan weet het nog goed. Hij begon zich te interesseren voor industrieel erfgoed bij lezing van 'Leids Fabrikaat', een boek over het Leidse industriële leven van vroeger, dat onder auspiciën van Stiel verscheen. Hij meldde zich aan bij Stiel en de voorzitter van toen, Henk Budel, had als spoedig een taak voor hem gevonden. Medewerker, en later 'redacteur-generaal' van het blad dat - heel functioneel - de naam Stielz(aken) had verworven. In februari 1992 verscheen het eerste nummer, waaraan hij leiding gaf.

Als hij terugziet op de afgelopen jaren, wat treft hem dan het meest?

Eric-Jan: 'Het heeft me verbaasd (en verheugd natuurlijk) dat een betrekkelijk klein clubje een blad heeft gekregen dat er zo gelikt uit is gaan zien.' Hij praat niet over zijn eigen verdiensten, maar prijst het werk van Paul Kop, die de eerste vijf jaar de opmaak van het blad deed, en diens opvolgster Sophie Verburch, partner van Eric-Jan. En ook maakt hij met waardering gewag van het werk van Henk Budel, de vroegere Stiel-voorzitter, en Joop Gijsman, secretaris van de club.

"Het leuke was vooral dat het blad er steeds beter uit ging zien." En natuurlijk

is het blad in de afgelopen jaren een belangrijk wapen geweest in de strijd voor behoud van het Leids industrieel erfgoed. Een strijd, waarin Stiel als actieclub aanzienlijke successen heeft geboekt. Het behoud van belangrijke industriële objecten, zoals de meelfabriek De Sleutels, de coöperatie De Vooruitgang en de fabriek van Scheltema zijn daar voorbeelden van.

Vraaggesprekken

Van de teksten die hijzelf heeft geproduceerd, zal hij zich vooral de talloze gesprekken met mensen uit het Leidse industriële leven herinneren: van arbeider tot directeur. Eric-Jan: "Het is natuurlijk micro-historie. Maar een aantal van de ondervraagden is intussen overleden en het is goed dat hun verhaal vastligt."

Waarom houdt hij ermee op?

"Elf en een half jaar is lang. Bovendien ben ik een aantal jaren geleden in Amsterdam gaan wonen. Daardoor zijn mijn contacten in Leiden langzamerhand opgedroogd.' Ook komen er nieuwe dingen in Amsterdam op je af. 'Zo werk ik nu mee aan een boek over de Amsterdamse straat waar ik nu woon.' (de Palestrinastraat in Zuid).' Voorlopig zal zijn taak als 'redacteur-generaal'

worden overgenomen door Wibo Burgers, eveneens journalist en bestuurslid van Stiel. Overigens blijft Eric-Jan medewerker van het Stiel-blad.

Eén ding moet hem nog van het hart. "Het is jammer dat Leiden niet één blad heeft waarin alle verenigingen op historisch gebied samenwerken. Daarvoor moet zeker een markt in Leiden zijn. Kijk naar bij voorbeeld een blad als Ons Amsterdam. Informeel heeft men wel pogingen gedaan, maar als puntje bij paaltje kwam hield iedereen het op zijn eigen blad." Het lijkt zeker goed om pogingen in het werk te blijven stellen om dit ideaal te verwezenlijken.

'Waarom niet één historisch blad?'

ADVERTENTIE

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud-Leiden**.

De contributie bedraagt 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts 10,-.

Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud-Leiden**.

STIELZ MONUMENT

GEMAAL CRUQUIUS: INDUSTRIEEL MONUMENT

VAN HET EERSTE UUR

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden, ligt nog niet zover achter ons. Veel oude fabrieken en bedrijfspanden zijn in hoog tempo gesloopt. Soms zijn ze ontsnapt aan de slopershamer. Dat is onder andere het geval met het vroegere stoomgemaal Cruquius in de Haarlemmermeer dat in 1932 buiten gebruik gesteld. Over het wedervaren van dit industrieel monument van het eerste uur vertelt Wibo Burgers in zijn rubriek Monument.

Met z'n drieën hebben ze de Haarlemmermeer drooggemaakt: de Cruquius, de Lynden en de Leeghwater, drie stoomgemalen. Dat gebeurde in het midden van de negentiende eeuw toen het water van het uitgestrekte Haarlemmermeer steeds meer een bedreiging vormde voor steden als Leiden en Amsterdam. Aanvankelijk waren het aparte meren, het Haarlemmermeer, het Leidse meer, het Nieuwemeer. Maar de vervening ging door, turf was hard nodig als brandstof en dat leidde er tenslotte toe dat er, zo rond 1740, één groot meer over was. Een meer, dat bij stormen een nadrukkelijke bedreiging betekende voor de steden Amsterdam en Leiden.

Na een moeilijke situatie in 1836, een bijna-ramp, waarbij het water in de straten van Leiden golfde, werd definitief besloten tot drooglegging van het Haarlemmermeer. Er werd gekozen voor stoomkracht. Op dat terrein was Engeland, leider in de industriële revolutie, toonaangevend. In Cornwall, Zuid-West Engeland, werden drie stoommachines besteld van het type Cornwall, waarvan er twee van de grootste Engelse machinefabriek, Harvey & Co. te Hayle, kwamen.

De drie gemalen slaagden er in drie jaar in om de Haarlemmermeer droog te leggen en zo nieuwe arealen grond aan ons land toe te voegen. Hoe is de situatie nu? Van de drie gemalen is de Cruquius na 1932 een museumgemaal geworden. De Koninklijke Vereniging van Ingenieurs (KIVI) maakte zich er sterk voor in de vroege jaren dertig van de vorige eeuw. De Cruquius moest blijven, het werd een industrieel monument avant la lettre, een museum. Overigens werd het museumgemaal pas in de jaren zeventig rijksmonument.

Met de andere twee gemalen liep het

minder goed. De Leeghwater, het oudste gemaal, werd in 1912 verbouwd en volgens mensen, die het weten kunnen, was het resultaat niet geweldig. Het is nog steeds in gebruik. Het gemaal de Lynden werd in 1890 verbouwd, dat leverde een heel wat beter resultaat op. Onlangs is bekend geworden dat de Lynden ook de bestemming museumgemaal krijgt.

De Cruquius werd niet verbouwd. Wel verdwenen de ketels van de stoominstallatie bij de buiten gebruikstelling. Dat was overigens niet zo verwonderlijk, want er waren in de jaren dertig heel wat van die ketels voorhanden. Geen reden dus om de ketels van de Cruquius te bewaren.

Bovendien; er moest ruimte komen voor het museum. Later gaf het verdwijnen van de ketels nog stof tot veel discussie. Nadat het gemaal museum was geworden, kwam aan het eind van de jaren zeventig de grote discussie op gang: hoe moest het verder met het museumgemaal Cruquius, hoe moest er weer beweging komen in de machines?

Stoomploeg

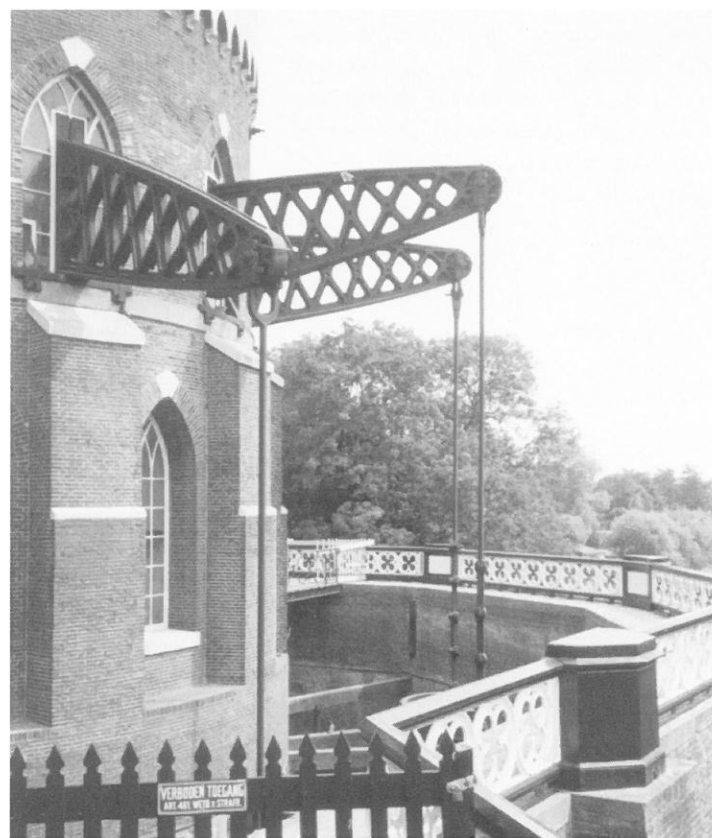
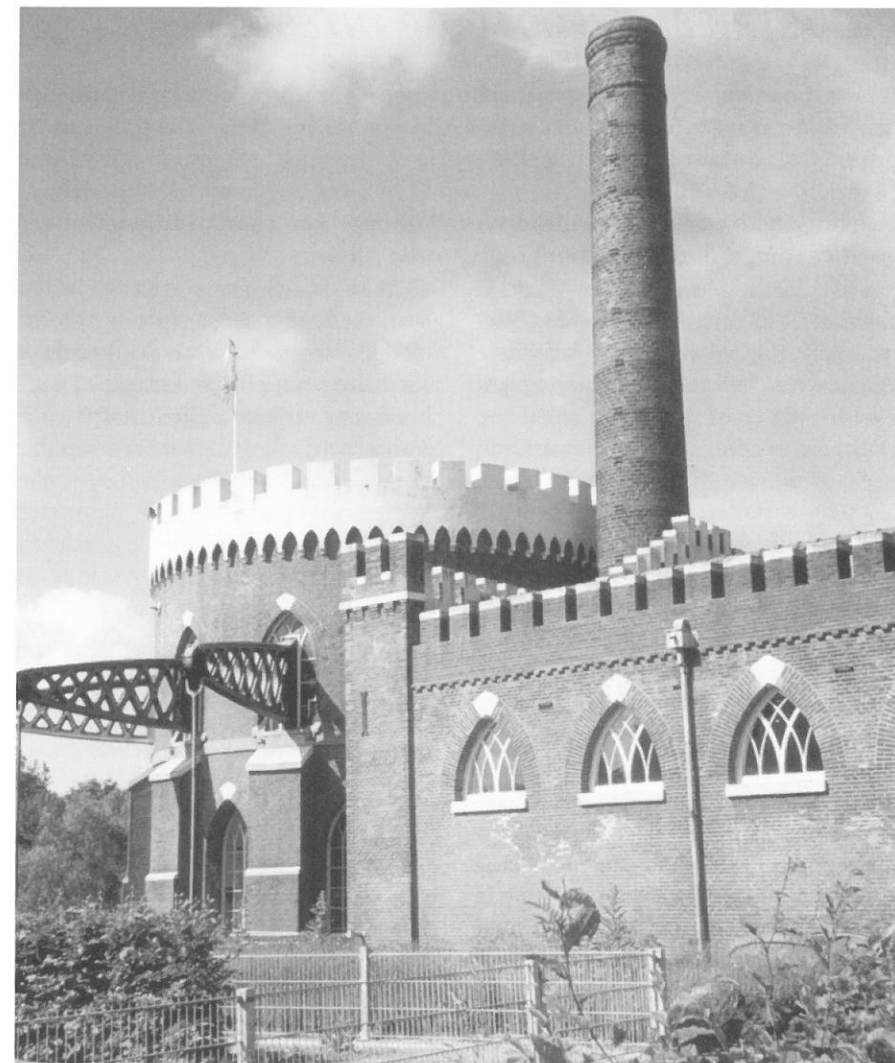
Ir. Jan Verbruggen, maakte vanaf het begin deel uit van de zogeheten Stoomploeg, die onderzocht of het mogelijk zou zijn de Cruquius weer onder stoom te brengen. Verbruggen: "Het advies was duidelijk, technisch was het mogelijk om weer met stoom te gaan werken, maar praktisch was dat niet uitvoerbaar." Het vergde een grote investering, zeker een paar miljoen gulden, en ook qua exploitatie leek het moeilijk.

Na veel discussies werd uiteindelijk besloten met geavanceerde electro-hydraulische mechanieken te werken. Dat was betaalbaar. Bovendien kon het zo ingericht worden dat voor de toekomst de overgang op stoom niet geblokkeerd zou worden. Alleen zou er dan wel een nieuw gebouw voor de ketels moeten komen en ook zijn de eisen, die aan dergelijke installaties worden gesteld, niet direct bemoedigend. Maar je weet nooit hoe het loopt. Verbruggen vertelt dat de nieuwe hydraulische aandrijving is ondergebracht in de zogeheten bufferkasten.

Hij is heel toevallig bij het werk aan de Cruquius betrokken geraakt. Hij was met vakantie in Cornwall, Engeland en kwam daar in contact met de firma Harvey die de Cornwall-stoommachines

maakte. Ook in Nederland staat er een, bij de Cruquius, kreeg hij te horen. Terug in ons land raakte Verbruggen verslingerd aan de machine en aan het gemaal Cruquius. Hij is er twintig jaar mee bezig geweest; vorig jaar is hij wat meer op afstand gaan staan, vooral ook omdat enkele dingen hem niet bevielen. Nu houdt hij soms lezingen over de Cruquius en over de restauratie, zoals in juni dit jaar voor de Commissie Erfgoed IJzer en Staal van de vereniging Bouwen met Staal. "Nee, gemakkelijk was het niet," vertelt hij een klein gezelschap van voornamelijk gepensioneerde ingenieurs. In totaal is men er zo'n twintig jaar mee bezig geweest. In de eerste helft van het vorige jaar kwam de Cruquius weer in beweging, ingewijd door prins Willem Alexander. De kosten bedroegen – in oude munt – zo'n acht en een halve ton.

Met het museum gaat het goed. Er komen zo'n 25.000 tot 30.000 bezoekers per jaar. Het moet gezegd worden, zeker voor liefhebbers van oude techniek is het de moeite waard. Voor wie alle bijzonderheden over het museum en installatie willen weten: raadpleeg op het internet: www.cruquiusmuseum.nl Daarop vindt u werkelijk alle bijzonderheden.

Museumgemaal Cruquius in de Haarlemmermeer.

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf.

Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen.

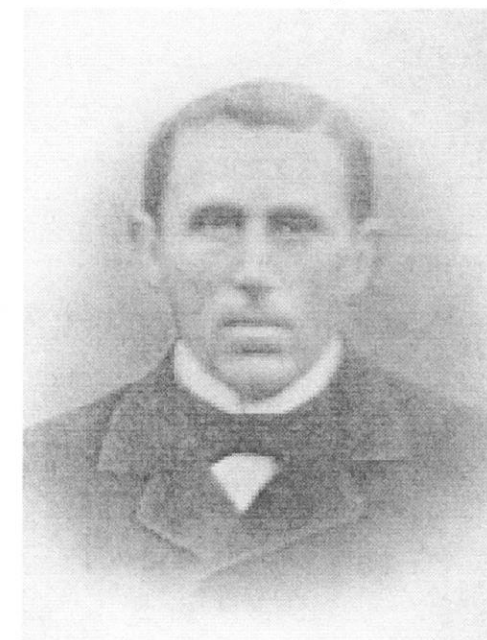
Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude

071-5801254

info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

INDUSTRIEEL ERFGOED OP INTERNET

Wie industrieel erfgoed wil aanschouwen op het internet, kan een voor-
treffelijke start maken op het adres www.industrieel-erfgoed.nl Op
deze site, beheerd door de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland
(waarbij ook Stiel is aangesloten) wordt in deze dagen speciale aandacht
gevraagd voor de eigen website van ZIE over het Zaans industrieel erf-
goed, verzorgd door de vereniging van die naam.

Veel informatie over verschillende objec-
ten, zoals bij voorbeeld de befaamde
Zaanwand in Wormer en de zeepziederij
De Adelaar met zelfs een ellenlang
gedicht over deze bijzondere fabriek van
de hand van de dichter Sjoerd Kuyper.
Naast deze vereniging heeft ook de SHIE,
de Haagse stichting voor industrieel erf-
goed, een eigen website met veel bij-
zonderheden en ook actueel nieuws over
het industrieel erfgoed in de Hofstad.

Verlaten plekken

Een heel bijzondere site is www.abandoned-places.com, al gaat het hier niet om
alleen maar industrieel erfgoed. Het is de
plek van Henk van Rensbergen, verkeers-
vlieger, eerst bij Sabena (tot de onder-
gang van deze Belgische maatschappij in
2001), nadien bij de Nederlandse char-
termaatschappij Air Holland. Hij heeft
een bijzondere liefhebberij: in zijn vrije
tijd is hij vooral bezig met het fotografe-
ren van verlaten fabrieken, ziekenhuizen
en andere gebouwen, vooral in België,
maar ook elders. Fascinerende gebou-

wen, die herinneren aan de activiteiten
die hier lang geleden werden beoefend.
Niet alleen fabrieken, maar ook bij voor-
beeld een verlaten militair hospitaal in
Antwerpen, vliegtuigwrakken op het
vliegveld van Libreville.
Verder vinden we in de twee 'fotowielen'
ook opnamen van de verlaten cokesfa-
briek van Sluiskil in Zeew-Vlaanderen.
De site wordt geregeld aangepast, ook
zijn er actualiseringen van eerdere onder-
werpen. Avontuur en verval in tekst en
foto's, prima voor een verloren zondag-
middag.

Agnetapark

Het Agnetapark, gelegen aan de noorde-
lijke stadsrand van Delft, was de eerste
fabriekswoonwijk in ons land. Het dorp
werd in de late negentiende eeuw ge-
bouwd voor de werknemers van de nabij-
gelegen Gist- en Spiritusfabriek. Het inti-
atief voor de totstandkoming van deze
wijk werd genomen door de directeur
van de Gist- en Spiritusfabriek J.C. van
Marken. Hij was een zeer sociaal voelend

Standbeeld van Van Marken in het
Agnetapark.

man, die voor het personeel van zijn
fabriek tal van voorzieningen, waaronder
een personeelsoverleg, tot stand bracht.
De historie van het Agnetapark is onlangs
gepresenteerd op een speciale website
dankzij een initiatief van het Delftse
Gemeentearchief en de gemeentelijke
musea. Deze interessante site vinden we
op www.collectie.delft.nl/buurtten.

Wibo Burgers

WAT WORDT ER VAN DE BOLLENSTREEK?

Wat gebeurt er op langere termijn met de Bollenstreek? Die vraag staat
centraal op een symposium dat eind deze maand wordt gehouden in
Noordwijkerhout in het kader van een twee jaar durend programma
over de rol die de cultuurhistorie kan spelen bij de toekomstige ruimte-
lijke ontwikkelingen in dit gebied.

Het is zeker dat de Bollenstreek grote
veranderingen te wachten staan, zo con-
stateert architect/onderzoeker Paul
Meurs, die zich de vraag stelt welke kant
we op willen met dit gebied. Dat er op
termijn grote veranderingen komen,
volgt uit een aantal ontwikkelingen. Het

gebied ligt klem tussen de noord- en de
zuidvleugel van de Randstad, op een
steenworp afstand van Schiphol. De ver-
stedelingsdruk is zeer groot, terwijl de
bollenindustrie juist lijkt te vertrekken
uit de streek: de grond wordt te duur en
ruimte voor uitbreiding is er niet.

Karakteristiek voor de Bollenstreek: de oude bollenschuur.

Dan is dus de vraag: welke karakter moet
dit gebied op den duur krijgen? Hoe meer
eenvormigheid optreedt, des te sterker
klinkt de roep om behoud van sporen uit
het verleden. Om aan die behoefte tege-
moet te komen is de 'culturele planologie'
uitgevonden: bouwen aan de toekomst
met gevoel voor het verleden.

Meurs: "Voor de een is deze ontwikke-
ling het bewijs voor het failliet van de
maakbare samenleving en de utopische
droom. De ander zal het juist zien als
een daad van cultureel zelfbewustzijn
en uiting van de menselijke hang naar
herkenbaarheid en een vertrouwde leef-
omgeving. Het verleden heeft de toe-
komst, maar dat wil niet zeggen dat er
in de toekomst al te sterk moet worden
teruggevallen op het verleden."

Wat wordt er van de Bollenstreek? Een
keten van verstedelijkte dorpen of een
landschappelijke stad? Moet de econo-
mie zich toeleggen op het 'toerisme van
het beleven van de bollen' of is het
gebied juist geschikt voor nieuwe econo-
mische activiteiten? En welke ruimte-
lijke vorm krijgt het gebied? Dergelijke
vragen zijn aan de orde in dit project, dat
in januari van dit jaar van start is gegaan
en waarvan nu de fase van inventarisatie
is afgesloten.

ADVERTENTIE

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.

Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de
oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt
kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium
is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten
en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursus-
lokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisu-
ele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van
receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/ 5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.

ADVERTENTIE

architectenbureau - ingenieursbureau

vanswietenarchitects

Ir. P.M.J. van Swieten | Sint Jacobsgracht 4 | 2311 PW Leiden | tel 071-5141051 | fax 071-5148573
e-mail: info@vanswietenarchitects.nl | internet: www.vanswietenarchitects.nl

STIELZAKEN

NIEUW BOEKJE:

'LANGS LEIDSE WINKELPANDEN'

Een nieuw boekje van Stiel verschijnt in september. Deze uitgave leidt u langs 37 bijzondere historische winkelpanden in

De rubriek Stielzaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

de Leidse binnenstad. Wie al wandelend de blik omhoog werpt, kan heel bijzondere zaken ontdekken. Ook Leidenaren, die hun stad goed denken te kennen, kunnen met dit boekje als leidraad nog voor verrassingen komen te staan.

Bijzondere aandacht is er voor Jugendstil-panden maar het leuke van deze wandeling zit hem niet alleen in de beschreven winkelpanden. De route

voert u door het historische centrum van Leiden. U krijgt de historische binnenstad met al zijn bezienswaardigheden er gratis bij. Dat maakt het boekje geschikt voor zowel bezoekers, die Leiden willen leren kennen, als voor de Leidenaren zelf, die aan de hand van het bijzondere thema hun stad van een geheel andere kant zullen zien.

Het boekje 'Langs Leidse winkelpanden' is in de boekwinkel te koop voor € 4,95.

HOOFDGEBOUW
ZEEHOSPITIUM
BEHOUDEN

Het Zeehospitium te Katwijk was tot voor kort gevestigd in uiteenlopende gebouwen en barakken. Veel van de activiteiten zijn echter overgebracht naar Leiden en dus dreigde er sloop van veel gebouwen. Velen met ons vonden echter dat het hoofdgebouw met het originele trappenhuis uit 1914 best behouden kon blijven als een herinnering aan De Vereniging tot Bestrijding van de Tuberculose. Prachtige marmen herinneringsplaquettes geven bijzonderheden over de oprichters en de geldschietters.

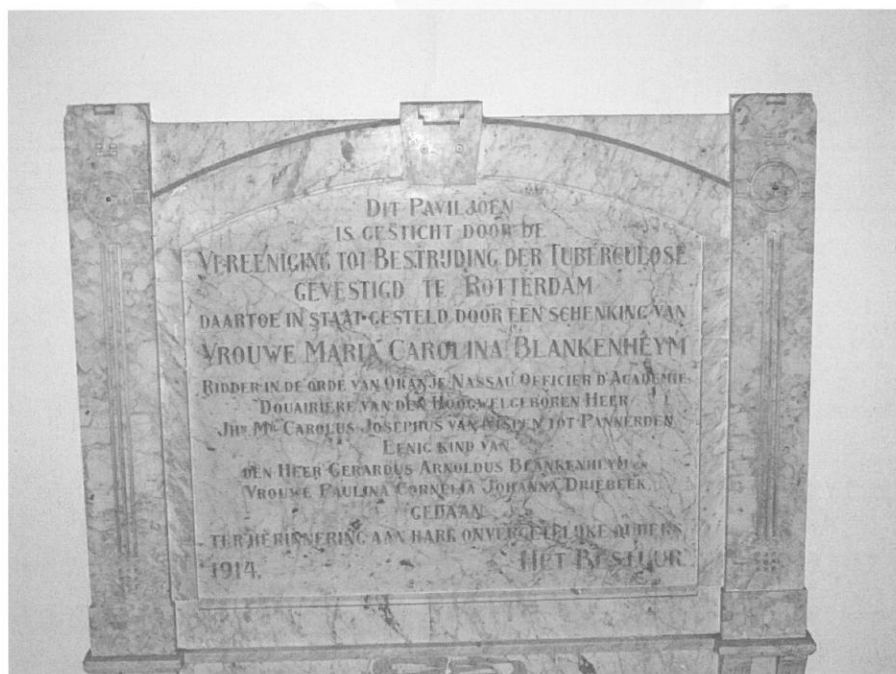
Het is voor projectontwikkelaars en architecten altijd even slikken als een mooi gebouw moet worden ingepast in een nieuwbouwproject want slopen en opnieuw beginnen is hun eerste gedachte.

Het verheugt ons zeer dat B & W van

Katwijk hebben besloten dat het hoofdgebouw uit 1914 behouden moet blijven en dat er ook in Katwijk mensen zijn die zich inzetten voor het instandhouden van cultureel erfgoed dat de moeite waard is. Stiel heeft ook het

gebouw bekeken en niet alleen de buitenkant maar ook de prachtige details binnenin. Wellicht heeft onze steun nog een beetje meegeholpen.

Joop J. Gijsman, secretaris Stiel

KORT NIEUWS UIT
LEIDEN EN DE REGIO

Leiden

De boerderij staat nog steeds in de schijnwerpers dit jaar: op de website van het Erfgoedhuis Zuid-Holland is een nieuwe fotowedstrijd verschenen. Volwassenen en kinderen kunnen tot en met 31 oktober a.s. meedingen naar een leuke prijs. Klik op www.erfgoedhuis-zh.nl/s/d/erfgh/image.quiz.php?s6p85 (of www.erfgoedhuis-zh.nl/jaar van de

boerderij/fotowedstrijd) en test uw kennis!

Lisse

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft 72 restanten van molens in ons land beschermenswaardig geoordeeld. Daartoe behoort ook het restant van de Keukenhofmolen in Lisse.

Katwijk

De marinebarakken van het vliegveld Valkenburg zullen worden gesloopt, zo heeft de gemeenteraad van Katwijk eind

juni beslist. Het college van B. en W. had voorgesteld de barakken langs de Wassenaarseweg te behouden omdat ze historisch van betekenis zijn: ze maakten deel uit van de in de Tweede Wereldoorlog aangelegde Atlantikwal. De meerderheid van de raad zag in de voorgestelde monumentenstatus van de barakken echter een gevaar voor de aanleg van de rondweg langs de nieuwe wijk De Zanderij. Hergebruik van de barakken zag de raad in meerderheid niet zitten. Wel is het de bedoeling het gebouw De Valkenhorst te behouden. Dat zou in de toekomst door het verenigingsleven kunnen worden gebruikt.

UIT OUDE BOEKEN

Een nieuwe rubriek over oude boeken, die (mede) gewijd zijn aan de sociaal-economische geschiedenis van Leiden. Als eerste in deze reeks: NEDERLANDS GROOTSTE BEDRIJVEN VAN UIT DE LUCHT onder redactie van jhr. Jan Feith, uitgegeven door de Koninklijke Nederlandsche Luchtvaartmaatschappij voor Nederland in Koloniën en de uitgeversmaatschappij

RECLAMEBOEK

BEDRIJFSLEVEN VOOR
INDIË

De introductie van dit boek mocht er zijn: het voorwoord was van de hand van minister-president H. Colijn (hier aangeduid als de voorzitter van de raad der ministers) en de inleiding van prof. mr. M.W.F. Treub, oud-minister en voorzitter van de Ondernemersraad voor Nederlands-Indië. Verder werkten mee generaal C.J. Snijders, de vroegere opperbevelhebber van land- en zee-macht, mr. B. Loder, oud-voorzitter van het Permanente Internationale Hof van Justitie, en jhr. Jan Feith, die de teksten redigeerde.

In het kloekke boekwerk vinden we beschrijvingen van meer dan honderdenvijftig grote Nederlandse bedrijven, die kennelijk zelf de vaak bloemrijke teksten over de eigen onderneming hebben aangeleverd. Die teksten werden dan door de fotografische dienst van de KLM voorzien van luchtfoto's. Dat was voor die dagen een nieuwigheid. Hans Martin, destijds algemeen secretaris van de KLM en later auteur van populaire

romans, beschrijft hoe de vlieger-fotograaf van die dagen te werk gaat.

Overigens werd het sterke element van reclame in het boek niet verzwegen. De KLM was op het idee gekomen voor het boek, mede tegen de achtergrond van de geslaagde vliegtocht Amsterdam-Batavia in 1924 door het drietal Van der Hoop, Van Weerden Poelman en Van den Broeke, die daarmee de basis legden voor een geregelde vliegverbinding met onze toenmalige kolonie. Het boek was speciaal bestemd voor Indië. Jhr. Feith zegt het zo in zijn bijdrage: 'Want dit mooi uitgevoerde mo-

derne prentenboek van foto's, genomen uit de lucht, in beeld brengende een aantal onzer voornaamste grootbedrijven in Nederland, bedoelt in de eerste plaats de aandacht van Indië te vestigen op al die Nederlandsche belangrijkheden; omdat het Indië is, dat voor een groot deel is aangewezen op deze bedrijven in het moederland.'

Reclame of propaganda?

Verder zegt Feith: "Men moge erover twisten of het doel van dit prachtboek als reclame of als propaganda moet wor-

den beschouwd? Wat is het onderscheid! Elke goed-bedoelde reclame werkt als gezonde propaganda; en elke nuttige propaganda dient als reclame in deze of gene richting! Men houde ons dus niet aan het enge woord, doch erkenne de drijfveer, welke heeft voorgezeten bij de samenstelling."

Ook oud-minister van Financiën Treub neemt geen blad voor de mond. "Welke bezwaren men er misschien ook tegen mag hebben, wij leven op handelsgebied in het teken van de reclame. Wie deze verwaarloost of ondoelmatig aanwendt zal er onvermijdelijk schade van ondervinden. Onder zulke omstandigheden kan een nieuwigheid op het gebied van de bekendmaking van hetgeen de Nederlandsche nijverheid heeft aan te bieden, een goede uitwerking hebben." Het is duidelijk: andere tijden, dat wel, maar de handel was belangrijk en zou, zoals wij weten, dat ook blijven.

Leidse bedrijven

Het aantal Leidse bedrijven in dit boek uit de jaren twintig van de vorige eeuw is bescheiden: de Koninklijke Nederlandsche Grofmederij, de fabriek voor wollenstoffen en lakens van J.J. Krantz & Zoon en conservenfabriek Tieleman & Dros. Ook een aantal gemeenten wordt in het boek beschreven. Leiden had er kennelijk geen interesse voor. Bekende

bedrijven uit de Leidse regio die in het boek voorkomen zijn onder andere de zilverfabriek 'Voorschoten' in de plaats van die naam en de kalkzandsteenfabriek Arnoud in Hillegom, destijds de grootste van ons land.

Als een voorbeeld van de (reclame)teksten in dit boek de bijdrage van conservenfabrikant Tieleman & Dros, die in Nederlands-Indië een belangrijk afzetgebied had.

Deze fabriek werd anno 1877 opgericht, door leden van de Leidsche families Tieleman en Dros. Hoewel in het klein begonnen, werd door verbouwing, bijtrekking en bij bouw de zaak in de bijna 50 jaar van haar bestaan, tot Nederland's grootste conservenfabriek opgewerkt. De fabriek specialiseert van oudsher in: geconserveerde groenten, vleeschsoorten, combinaties daarvan, soepen, tafelzuren, jams en alle verder verduurzaamde levensmiddelen. Het beste wat Holland oplevert, wordt daartoe verwerkt volgens recepten, in de loop der jaren proefondervindelijk getoetst.

Streng vasthoudend aan het principe, het beste van het beste te geven, stelt zij zodoende - met klimmend succes - een toenemend aantal consumenten in Nederland, Nederlands-Indië en eigenlijk overal op den aardbol, instaat, zuivere Hollandse levensmiddelen - waaronder vele

typisch nationale schotels - te genieten, op plaatsen, waar zulks anders niet mogelijk zoude zijn.

De Departementen van Oorlog, Marine en Koloniën, alsmede de grote Scheepvaartmaatschappijen behoren tot T. & D.'s geregelde afnemers.

Door de hoge eischen, welke zij stelt aan de te verwerken grondstoffen, door de uiterst strenge hygiënische maatregelen bij de fabricage en 'last not least' door concurrerende prijzen, zag de firma Tieleman & Dros haar debiet de tegenwoordige hoogte bereiken en vertrouwt tot verdere doortrekking der stijgende lijn te komen.

Een echte reclametekst dus, nog gevolgd door de namen en adressen van de agenten voor Nederlands-Indië. Overigens is het reclame-element niet steeds aanwezig. Zo wordt in de bijdrage van de firma Krantz uit Leiden niet of nauwelijks reclame gemaakt, maar een boeiende beschrijving gegeven van het ontstaan van de lakenindustrie. Het blijft echter een uitzondering, want het gaat hier om een prentenboek over Hollands glorie, het bedrijfsleven. Het boek geeft een waarachtig beeld van dat bedrijfsleven in de jaren toen alles nog moest gebeuren.

Wibo Burgers

VERKOOPPUNTEN STIELZ

Dit blad is op de volgende adressen te koop:

Boekhandel De Kler	Breestraat 159	Leiden
Boekhandel De Kler	Kempnaerstraat 39-b	Oegstgeest
Boekhandel Kooyker/Ginsberg	Breestraat 93	Leiden
Bruna	Winkelcentrum Kopermolen	Leiden
Bruna	Winkelcentrum Stevenshof	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Maasstraat 1-3	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Hoge Rijndijk 106	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Standerdmolen 27	Leiden
Gemeentearchief Leiden	Boisotkade 2a	Leiden
Sigarenmagazijn T. Filemon	Bevrijdingsplein 1	Leiden
Sigarenmagazijn Ter Haar	Haarlemmerstraat 249	Leiden
Tijdschriftenhandel De Boekelier	Breestraat 107	Leiden
Tijdschriftenhandel Walk Inn	Breestraat 163	Leiden

Voor inlichtingen over de distributie van Stielz:

K. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden, tel. 071-5212605.

GEZOCHT

Een vrijwilliger die het Stielz fotoarchief wil intypen op Cardbox op het Gemeentearchief.

Ook een groepje vrijwilligers dat de resterende foto's wil beschrijven aldaar.

Aanmelden secretariaat svp.

ADVERTENTIE

DE WERELD OM JE HEEN.

architecten
AIV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax: (071) 531 83 74

 Het Motorhuis
Bangst het verspillen!
OPEL
Vondellaan 80, Leiden, tel. 071 - 535 18 00. www.motorhuis.nl

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

dichter bij de natuur

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071 - 568 76 00

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding
sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37
of kijk op www.rvbh.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl